

KWAAD WAAR JE BETER VAN WORDT DE HOLOCAUST ALS SCHOOLMUSEUM¹

Gie van den Berghe

Na meer dan tien jaar plannen, lobbyen en schipperen door politici, Joodse belangengroepen, historici en intellectuelen is het Vlaams Holocaustmuseum eindelijk uit al die as verrezen. Het met Vlaams geld bekostigde initiatief werd boven de doopvont gehouden als *Kazerne Dossin. Memoriaal, Museum en Documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten*. Die hele mond vol weerspiegelt de omslachtige ontstaans- en wordingsgeschiedenis van het project. Daarom eerst een schets van de voorgeschiedenis, ook al omdat die ondertussen herschreven en verschoond wordt.

Decennia lang zwegen Europese politici en (niet-Joodse) historici in alle talen over wat Joden, Roma en Sinti (zogenaamde zigeuners) onder het bewind van de nazi's was overkomen. Europese staten huldigden, herdachten en erkenden alleen krijgsgevangenen, verzetslui en politieke gevangenen.

De herdenking van al die vervolging en uitroeiing werd volledig overgelaten aan privé-initiatief. In Frankrijk bijvoorbeeld aan het *Centre de Documentation Juive Contemporaine* (CDJC), opgericht door Isaac Sneersohn, die al in 1943 bewijzen begon te verzamelen, een centrum dat in 1956 werd aangevuld met een *Mémorial du Martyr Juif inconnu*. Met de almaar toenemende aandacht voor wat ondertussen 'Holocaust' was gaan heten, werden in de voorbije tien tot vijftien jaar veel van die Joodse privé-initiatieven genationaliseerd. In Frankrijk bijvoorbeeld werd het CDJC in 2005 omgevormd tot het Franse *Mémorial de la Shoah*.

Eigen volk eerst

Ook België sprong lange tijd op eng nationalistische wijze met alle oorlogsleed om. Alleen wie voor de natie gestreden en geleden had, kon held of martelaar zijn, in totale oppositie met al wie de natie 'verraden' had door op de een of de andere manier met de vijand samen te werken.

Aan de uit België gedeporteerde Joden, waarvan slechts 10% de Belgische nationaliteit had, werd weinig of geen aandacht besteed. Joodse slachtoffers en overlevenden kregen van staatswege maar officieel erkenning als ze sluitend konden aantonen dat ze niet zomaar als Jood maar wegens onbaatzuchtige patriottische daden waren opgepakt. Hetzelfde gold voor de Roma en Sinti en voor de paar niet-Joodse Belgen die uit Belgische gevangnissen of

psychiatrische instellingen werden overgeheveld naar Duitse concentratiekampen.²

De Grote Catastrofe of *Churban* – zoals de Jodenuitroeiing toen in Joodse middens heette – werd direct na de oorlog door zionisten gebruikt als bijkomend argument in de politieke strijd voor de oprichting van een Joodse staat, maar eens Israël opgericht (1948), ging ook daar alle aandacht naar de opbouw van de staat met inbegrip van de uitsluiting en verdrijving van Palestijnse mannen, vrouwen en kinderen. De Grote Catastrofe werd toen vooral gebruikt als bewijs voor het zionistische gelijk: integratie en assimilatie leiden tot de ondergang, Joden hebben een eigen staat nodig.

De politiek-ideologische exploitatie van de *Shoah* (de hedendaagse Joodse benaming voor de Jodenuitroeiing) is begrijpelijk genoeg van Joodse oorsprong, maar de grootschaligheid ervan is van Amerikaanse makelij. De Holocaust politiek bruikbaar maken voor de hele natie, onderdeel van het nationale bewustzijn. Door tegenstelling aan de gruwelen van de Jodenuitroeiing het verhaal van pluralisme, tolerantie, democratie en mensenrechten dat de VS graag over zichzelf vertellen kracht bijzetten.

In 1993 werd in de VS, een land waaruit niet één Jood was gedeporteerd, een *nationaal* Holocaustmuseum opgericht, het *United States Holocaust Memorial Museum* (USHMM), dik tien jaar voor er een nationaal gedenkteken voor WO-II kwam. De VS waren en zijn natuurlijk de gezworen bondgenoot van Israël, ook al omdat veel Joden naar de VS zijn uitgeweken. Sommigen richtten er pro-Israëliëse lobbygroepen op, onder meer het *American Israel Public Affairs Committee* (1953) dat ondertussen heel wat in de pap te brokken heeft in de Amerikaanse Midden-Oostenpolitiek. Het in 1978 door president Jimmy Carter aangekondigde nationaal museum kwam er overigens ook maar na bijna vijftien jaar touwtrekken en gelobby.³

In datzelfde jaar 1978 geraakte Europa in de ban van de Amerikaanse televisieserie *Holocaust*. De soap rond de (fictieve) Duits-joodse familie Weiss sprak velen aan en kreeg veel navolging. De Holocaust geraakte als Amerikaans importproduct in Europa ingeburgerd. Zo'n vijftien jaar later ontdekten de media de 'laatste getuigen' (toen nog Joden en niet-Joden door elkaar) en met de vijftigste verjaardag van de Bevrijding kregen ook Europese politici iets meer belangstelling voor de Holocaust. Verscheidene landen, waaronder ook België, keurden toen een wet tegen Holocaustontkenning goed. Geleidelijk aan begon men ook in Europa de politieke bruikbaarheid of inzetbaarheid van de Holocaust naar waarde te schatten, vooral als antwoord op de electorale opmars van extreemrechts.

Deze uit de VS afkomstige Holocaust groeide uit tot *de* collectieve herinnering over WO-II. Hij werd een staatszaak en verdrong geleidelijk alle andere aspecten van naziregime en de bezetting. Het Holocaustbeeld dat zich in de collectieve herinnering heeft genesteld is zo overheersend geworden dat

andere gruwelen erdoor in de schaduw worden gesteld. Niet-Joodse slachtoffers refereren eraan om hun leed te duiden en krijgen maar aandacht in de mate dat ze erin slagen dat in het Holocaustverhaal in te kaderen.⁴

De rollen zijn nu compleet omgekeerd. De Holocaust slurpt alle herdenking op en eigent zich alle kampen toe als *lieux de mémoire*. Zo goed als niemand kent het verschil nog tussen concentratiekamp en uitroeiingskamp. Toen midden 2012 in de buurt van de nog niet geopende *Kazerne Dossin* een gerestaureerde treinwagon werd ingehuldigd als symbool van de deportatie, weerklonk zowaar *De Moorsoldaten*, het beroemde klaag- en strijdlied dat niet-Joodse politieke gevangenen, communistische verzetslui, in Börgermoor schreven, één van de vroegste concentratiekampen, vele jaren voor Joden als Joden werden opgesloten.

Doorgangskamp Mechelen

Vanuit *SS-Sammellager Mecheln*, de voormalige Dossinkazerne, werden meer dan 25.500 Joden en 352 Roma en Sinti gedeporteerd, voornamelijk richting Auschwitz-Birkenau. Minder dan 5% keerde levend terug.⁵

Op 30 mei 1948 werd op initiatief van de *Association des Anciens Détenus de la Caserne Dossin* een stenen gedenkplaat bevestigd aan de voorgevel van de Dossinkazerne. Een monument met een huisvormige structuur die zoals in synagogen de ark symboliseert. In het bovenste deel staat een davidster met daaronder in het Nederlands en het Frans: "Belgen vergeet niet", en in het rechthoekige deel wat niet vergeten mag worden: "dat uit deze kazerne 24161 Israëlieten werden weggevoerd naar de Duitse kampen. 1942-1944".⁶ Bij de onthulling was de belangstelling niet bijster groot. Het zou ook nog negen jaar duren vooraleer de *Vereniging van Joodse Weggevoerden in België* de plek opnam in haar jaarlijkse bedevaart, een plechtigheid die stevast werd afgerond met het Belgisch en Israëliësch volkslied.⁷

Na de oorlog deed de Dossinkazerne dienst als opleidingscentrum voor de administratie van de krijgsmacht. Toen dat centrum in 1973 verhuisde, raakte de kazerne in verval. De stad overwoog om het gebouw te laten afbreken maar toen daar protest tegen rees werd de gevel alsnog geklasseerd. In 1982 kocht Mechelen de kazerne aan, in 1984 besloot de gemeenteraad ze om te bouwen tot appartementen voor particulieren.

In 1989 betrokken de eerste bewoners hun appartement in wat nu Hof van Habsburg heette. In een donkere vleugel werd het stadsarchief ondergebracht. Onder impuls van de *Vereniging van de Joodse Weggevoerden in België* en het *Centraal Israëlitisch Consistorie van België* werd toch een appartement in ruwbouw gereserveerd voor een herdenkingsoord of museum. In de jaren 1990 groeide de idee er een Joods museum over de deportatie in onder te brengen, om

de geschiedenis levend houden, iets tegen Holocaustontkenning doen en natuurlijk ook als uitdrukking van de toenemende bewustwording van het Belgisch Jodendom. Toen de eigenaars van de appartementen van deze plannen hoorden ontstond er even commotie. Daar stond niets van in het contract, kon dat zomaar? De bewoners vreesden dat een Joods museum antisemitisch vandalisme met zich zou meebrengen, hun rust en veiligheid zou verstoren.

In september 1992 werd de eerste steen gelegd van het *Joods Museum van Deportatie en Verzet* (JMDV). In mei 1995 werd het door de koning ingehuldigd in het kader van de vijftigste verjaardag van de Bevrijding. Toen de vorst goed en wel vertrokken was, kwam er op 3 juni dat jaar op dezelfde gevel, maar op eerbiedige afstand van het Joods gedenkteken, ook een gedenksteen voor de Roma, Roms, manoesjen en woonwagenbewoners, slachtoffers van "vooroordelen en discriminatie".

Eind 1996 gingen de deuren van het JMDV open voor het publiek. De federale regering deed een duit in het zakje naar aanleiding van de vijftigste verjaardag van de Bevrijding, en de Vlaamse Regering trok per jaar tien miljoen Belgische frank uit voor werkingskosten. De hoge kosten voor verbouwwerken moesten met privéfondsen gefinancierd worden.⁸

Enkele jaren later bleek het JMDV al te klein behuisd. Het museum kon de vele bezoekers (zo'n 35.000 per jaar) en het archiefmateriaal niet meer de baas. De verantwoordelijken vreesden ook dat het nieuwe museumdecreet hun subsidie in gevaar zou brengen. De druk op de Vlaamse regering werd vergroot en in 2000 werd de subsidie veilig gesteld.

Toen kwamen een aantal ontwikkelingen samen die elkaar versterkten. Eind 1999 verklaarde een dertigtal Belgische professoren, leerkrachten en overheidsmensen na het bijwonen van een zesdaags symposium in Yad Vashem (het Israëliësch Shoahmuseum in Jeruzalem) dat in het onderwijs meer aandacht besteed moest worden aan de Holocaust. Dringend nodig "wegens de opkomst van het Vlaams Blok en andere uiterst rechtse elementen". Raf De Keyser (van de KUL), hoofd van de commissie leerplan geschiedenis voor het katholieke net, stelde een leerprogramma op met verplicht Holocaustonderricht voor de vijfde en zesde klassen middelbaar.⁹

Op een in januari 2000 gehouden Holocaustconferentie in Stockholm spraken vertegenwoordigers van 48 Europese landen, waaronder België en zijn deelregeringen, af om de herinnering aan de Holocaust aan te wakkeren en zo extreemrechts een halt toe te roepen.¹⁰ Er zou meer Holocaustopvoeding en onderzoek komen met bijzondere aandacht voor wat de Joden in eigen land was overkomen. Elke natie zou ook een jaarlijkse Holocaustherdenkingsdag instellen.

Begin 2001 lanceerde Vlaams minister-president Patrick Dewael voor de voltallige Vlaamse media de idee om een *Vlaams Holocaustmuseum* én een *Museum over de Vlaamse Ontvoogding* op te richten tegen het Vlaams Blok, om het democratisch en pluralistisch karakter van Vlaanderen in de verf te zetten, en

om de herinnering aan de ontvoogdingsstrijd van... Vlamingen levend te houden (een strijd die, dixit Dewael, democratie en pluralisme heeft mogelijk gemaakt).

Een inderhaast samengestelde werkgroep met politiek blauwe randjes maar zonder Holocaustspecialisten stak de koppen samen en bezocht een paar Holocaustmusea om inspiratie op te doen voor het spraakmakend Holocaustmuseum dat Dewael in gedachten had.

Na enkele aanvaringen met het Vlaams Blok¹¹ verheugde Dewael zijn strijd tegen onverdraagzaamheid en racisme. Hij wou iets doen aan Vlaanderens "totaal onjuiste imago van weinig verdraagzame deelstaat".¹² Dat bracht de plannen voor het museum "in een stoomversnelling". De overheid moest de rol overnemen van de laatste getuigen, hun stem versterken voor het jonge publiek om de "gemakkelijkheidsboodschap van het rechtse extremisme" te pareren. Het politiek noodzakelijke Holocaustmuseum, met als kern het JMDV-concept, zou eind 2003, begin 2004 zijn deuren openen.¹³ Een oud schoolgebouw rechtover de Dossinkazerne zou worden aangekocht en op die locatie kon men, dixit Dewael, moeilijk het verhaal brengen van andere, even afschrikwekkende genociden. "Als men voor die kazerne opteert, moet men respect opbrengen voor wat die locatie in het verleden heeft betekend".¹⁴

Bemerk hoe de vroegere collectieve herinnering – verzet, collaboratie, repressie, amnestie – werd ingeruild voor een Holocaustverhaal dienstbaar gemaakt voor de strijd tegen extreemrechts. Tolerantie, antiracisme en mensenrechten, met de Jodenuitroeiing als stichtende kern.

Dat door het langdurige gebrek aan interesse voor wat Joden, Roma en Sinti in *SS-Sammellager Mecheln* was overkomen, het Holocaustmuseum niet in de oude kazerne – de plaats van het gebeuren – kwam, is blijkbaar ook voor de museumbouwers pijnlijk genoeg om te doen alsof dat toch gebeurd is. De nieuwbouw werd *Kazerne Dossin* genoemd en de curator beroept er zich op "een van de weinige [musea] in Europa" te zijn "op de echte historische plaats".

Op 29 juni 2001 keurde de Vlaamse Regering het basisconcept voor de oprichting van het Holocaustmuseum goed, met een *mission statement* op maat van het JMDV. Niet één gespecialiseerde historicus of pedagoog werd geraadpleegd. De eerder samengestelde werkgroep zou samen met tien vertegenwoordigers van het JMDV de klus wel klaren.

Voor het museum over de Vlaamse ontvoogding wou Dewael wél een wetenschappelijk comité. Maar toen het Vlaams Parlement weinig belangstelling toonde, stierf dit tweelingmuseum een wel zeer stille dood.

De zich als amateuristisch aankondigende aanpak van het Holocaustmuseum was niet naar de zin van enkele historici. Op hun aandringen schreef ik als gedoodverfd specialist inzake nazi-kampen Patrick Dewael aan. Na een stevig onderhoud met de premier eind 2001, werd dan toch een wetenschappelijk comité opgericht. Het *mission statement* werd herschreven en het JMDV (dat volgens voorzitter Nathan Ramet geen vragende partij was voor

de grootse plannen van Dewael) kreeg een memoriaalfunctie toegewezen.

Ook de tweetalige *Stichting Auschwitz*, in 1980 in Brussel opgericht door de *Belgische vriendenkring van gewezen politieke gevangenen van Auschwitz-Birkenau, kampen en gevangnissen van Silezië* (mijn beklemtoning), werd al dan niet bewust over het hoofd gezien. In 2001 had ook zij een onderhoud met de Vlaamse premier en moet toen besloten hebben de confrontatie met de 'conservatieve' joden van het Joods Museum in Mechelen uit de weg te gaan en de gelegenheid aan te grijpen om het onevenwicht tussen Waalse en Vlaamse subsidies bij te stellen.

Het ondertussen aangestelde wetenschappelijk comité legde na goed een jaar denkwerk een innovatieve conceptnota voor. Naast het lot van de Joden van België zouden ook de lange voorgeschiedenis van de *Endlösung* en andere volkenmoorden worden belicht.

Dat viel in verkeerde aarde bij bepaalde Joodse belangengroepen. Na veel lobby achter de schermen verdween de conceptnota zonder plichtpleging in de prullenmand van de Vlaamse regering.

Toen bleef het een tijdje stil, ook al omdat Yves Leterme, de nieuwe Vlaamse premier, aanvankelijk weinig zin had in het dure project van zijn VLD-voorganger, maar eind december 2006 bezweek hij dan toch onder de aanhoudende druk en werden de onderhandelingen met het JMDV heropgestart. Wat er precies achter de schermen werd bekokstoofd, blijft koffiedik kijken, maar plots dook een in politieke en Joodse kringen onbesproken compromisfiguur op als curator: professor Herman Van Goethem. Een verdienstelijk historicus, maar allerminst een specialist in deze materie.

De nieuwbakken curator, die het museum in samenspraak met het JMDV zou invullen, beriep zich vrij snel op een consensus onder historici. Het mag ondertussen duidelijk zijn dat Joden en historici het nooit helemaal eens zijn geworden, ook niet in eigen kring. De 'realisten' onder de betrokken historici legden zich bij het politiek voldongen feit neer, proberen een graantje mee te pikken, en sluiten hardliners die daar niet aan meedoen meedogenloos uit.

Door alle lobby werden gaandeweg verscheidene verenigingen en belangengroepen (*Stichting Auschwitz, politieke gevangenen, Breendonk*), visies, verklaringen, historische feiten en personen uitgesloten. De voorgeschiedenis van dit museum illustreert op even pijnlijke als kleinmenselijke wijze wat het verondersteld wordt te voorkomen.

Sereniteit

Zowel de bouw als de invulling van *Kazerne Dossin* liepen nog zoveel vertraging op dat het museum niet op tijd klaar was voor het met veel tromgeroffel aangekondigde internationale colloquium dat er had moeten

doorgaan. Ook het memoriaal dat in de echte kazerne Dossin werd ingericht moest uiteindelijk vroeger ingehuldigd worden dan de nieuwe 'kazerne' om de jaarlijkse bedevaart te kunnen laten doorgaan.

Het voormalige *Joods Museum van Deportatie en Verzet* (JMDV) werd omgetoverd in een sereen en indrukwekkend memoriaal. Gemis en herdenking worden er voelbaar – onder meer door een aangrijpend kunstwerk van Philip Aguirre Y Otegui. Onder een met drie borden en lepels gedekte tafel liggen vader, moeder en zoon naast elkaar, als in een doodskist, de ogen gesloten, de handen innig verstrengeld.

Op het gelijkvloers maken sporen van de gedeporteerden de bezoeker gevoelsmatig wegwijs: een briefkaart geschreven op de vooravond van de deportatie, een zakdoek met daarop geborduurd *denk aan mij*, een poëziealbum, een handgemaakte pop.

In een kelderruimte van de kazerne weerklinken uit 28 luidsprekers – één per konvooi – de namen van 25834 gedeporteerden, vorig jaar ingesproken door honderden Belgische scholieren. Verderop krijgen de Joden, Roma en Sinti door middel van pasfoto's ook een gezicht. Een mens wordt er heel stil van, ook al omdat bij mijn bezoeken geen levende ziel te bespeuren viel.

Massale toeloop

Veel volk daarentegen in *Kazerne Dossin*. Door de altijd weer uitgestelde opening kreeg het museum jarenlang media-aandacht en de inrichters sparen kosten noch moeite om het museum te propageren en te bewieroken.¹⁵

Dat maakt mensen nieuwsgierig. Het museum dat op honderdduizend bezoekers per jaar rekt, kreeg in iets meer dan een maand tijd 11000 mensen over de vloer, en dat nog voor de grote toeloop van de scholen begon. De opstelling van de tentoonstelling, in een nochtans ruim bemeten gebouw, lijkt daar niet al te goed op berekend. De vele foto's en videogetuigenissen spreken bezoekers zo sterk aan dat ze samentroepen en zo de weg voor anderen versperren. Toen de begin januari ingeschakelde gidsen ook nog eens de schoolgaande jeugd klassikaal om zich heen verzamelden, raakte de individuele bezoeker nog meer in de verdrukking.

Getuigenissen maken emotionele inleving mogelijk, maar zeventig jaar na datum afgelegde ooggetuigenverslagen zijn geschiedkundig gezien allesbehalve betrouwbaar, ook al riep Van Goethem eind 2007 nog mensen op om te getuigen.

Het modern ogend concept is op jongeren gericht (zoals ook in het definitieve *mission statement* staat) en wordt een verplicht nummertje voor de vijfdes of de zesdes van het middelbaar. Veel multimediaal geweld en touchscreens waar minder jonge mensen zo te zien nogal wat moeite mee hebben. Door de grote toeloop kunnen de touchscreens ook niet optimaal benut

worden, aangezien ze maar door één persoon – die zijn taal en ooggetuigen kiest – tegelijk gebruikt kunnen worden.

Die moderne aanpak was volgens de curator noodzakelijk omdat door de late opstart van *Kazerne Dossin* bijzonder weinig authentieke voorwerpen van deportatie en gedeporteerden bewaard gebleven zijn. Veel is zoek geraakt, verhandeld op militaria beurzen of door vroeger opgestarte musea opgekocht in Auschwitz en Polen. De eerder vermelde treinwagon die op de ring rond Mechelen de aandacht op *Kazerne Dossin* moet vestigen, mag dan wel van het type zijn dat voor de deportaties werd gebruikt, niemand kan met zekerheid zeggen of dit exemplaar ooit daadwerkelijk daarvoor dienst heeft gedaan. Eigenlijk doet dat er ook niet toe, ware het niet dat veel mensen veel belang hechten aan authenticiteit, ook (Holocaust)musea dat telkens weer beklemtonen en zich daarvoor enorme inspanningen getroosten. Dat laatste wordt goed in beeld gebracht in *De verbeelding van de Holocaust* (Ikon/Canvas, 2002, ondertussen herdoopt in *The Holocaust experience*), een documentaire van Oeke Hoogendijk. In Auschwitz-Birkenau bijvoorbeeld, worden de vele duizenden door betonrot aangetaste palen van de omheiningen rond en in de kampen niet door nieuwe of oud ogende palen vervangen maar stuk voor stuk opgemetseld... met hedendaags mortel. Goed voor vele jaren werk, merkt een Poolse metsers gevat op.

"Een nieuwe historische referentie"

Het Joodse leven in België wordt goed geschetst. Ook het aangrijpende verhaal over de uitschakeling, vervolging en deportatie van de Joden tijdens de Duitse bezetting loont de moeite. België wordt niet gespaard. De Jodenvervolging werd "door de Duitsers beraamd maar uitgevoerd met massale medewerking van de Belgische overheid", van secretaris-generaal tot burgemeester, en ook Joodse machtbekleders lieten zich niet onbetuigd. De vele Belgische ambtenaren, politielui en gewone Belgen die met de bezetter hebben gecollaboreerd worden aan de kaak gesteld, zij het iets te makkelijk gebruikt als negatieve illustratie bij de moraliserende les van het museum, namelijk dat elk van ons altijd en overal kan kiezen wat hij doet of laat (meer daarover hieronder).

Had men zich maar tot het Belgische luik beperkt en dat, gezien die 'mensenrechten' in de benaming van *Kazerne Dossin*, uitgebreid met enkele verdiepen waar serieus op mensenrechten wordt ingegaan. Maar driewerf helaas, ook al beweert de curator bij hoog en laag dat "Kazerne Dossin geen 'algemeen' museum is over de judeocide", en dat ook niet moet zijn omdat de musea in Londen en Parijs dichtbij zijn, toch waagt Van Goethem zich aan het herschrijven van de Jodenuitroeiing en dat resulteert in een amateuristisch en belerend verhaal.

De toon wordt gezet door een korte inleidende documentaire bij het binnenkomen van het museum. Alle groepsgeweld, massageweld en genocide begint met pesterijen op school en op de werkvloer. Hierop volgen beelden van de apartheid in Zuid-Afrika (1948-1990), een door de staat georganiseerd pesten en uitsluiten. Beelden van lynchpartijen, waarbij behalve mannen ook vrouwen en kinderen toekijken. Met nog een sprong volgen gruwelijke beelden van de genocide in Rwanda (1994). En dan komt Hitler aan de macht, het Joden pesten onttaardt in de novemberpogrom (9-10 november 1938, de *Reichskristallnacht*, waarover hieronder meer). Beelden van een kind dat wordt gepest omdat het anders is. Ook Joden zijn anders. Daarom wil Hitler ze vernietigen. Beelden van massaslachtingen bij de inval in de Sovjet-Unie, getto's, vergassingen, Auschwitz.

Antisemitisme wordt 'verklaard' door verwijzing naar de katholieke kerk die de Joden afschilderde als pestverspreiders en rituele moordenaars. De wereld heeft nu eenmaal zondebokken nodig, denk maar aan de heksenprocessen. Na de Franse revolutie en de Verklaring van de Rechten van de Mens laaide de onverdraagzaamheid weer op en volgden nieuwe pogroms en massaslachtingen. Tussendoor wordt nog even onhandig gerefereerd aan Darwins "theorie over de evolutie en natuurlijke selectie" die tot valse stellingen leidde waarbij apen, zwarten en Joden op één lijn werden gesteld.

Na een foto van Congolezen die afgehakte handen tonen, luidt het dat met WO-I massageweld een stuk eenvoudiger werd. In Duitsland kregen de Joden de schuld voor de nederlaag. Hierop volgt een klassieke schets van hoe Hitler aan de macht is gekomen (verdrag van Versailles, dolkstootlegende, beurscrash...) en een overzicht van de eerste jaren van het naziregime.

Tot slot vragen de documentairemakers zich af hoe het zo ver is kunnen komen en of er dan geen verzet was. Vragen waarop ze in de tentoonstelling zullen proberen te antwoorden.

De inleidende documentaire die alles in sneltreintempo afhaspelt, zal vermoedelijk op veel jongeren indruk maken, maar door de vele simplificaties, onjuistheden, misvattingen en lacunes erin, zal dat alleen maar vooroordelen sterken en tot nog meer misverstanden leiden. Zo verbaasde iemand in mijn gezelschap er zich direct over dat Darwin de Joden, zwarten en apen op één lijn zou hebben geplaatst. Dat wordt ook niet beweerd, maar bij het herbekijken van de chaotische documentaire wordt snel duidelijk hoe dergelijke misvattingen kunnen ontstaan.

Een gedetailleerde analyse van de documentaire zou te veel ruimte in beslag nemen. In het onderstaande komt vanzelf een en ander aan bod. Maar sta me toe toch even in te gaan op enkele serieuze misvattingen, vergetelheden en al dan niet bewuste manipulatie.

De rol van nationale en internationale politici blijft sterk onderbelicht en die van het grootkapitaal, zware industrie, wapenindustrie, wetenschappers en

intellectuelen wordt compleet verzwegen.

De escalatie waardoor Hitler aan de macht kon komen, is een andere dan deze die tot de *Endlösung der europäischen Judenfrage* leidde (*Endlösung* is de daderterm, *Holocaust* een slachtofferbegrip dat 'volledig brandoffer' betekent). Alles ging veel geleidelijker in zijn werk dan in *Kazerne Dossin* wordt voorgesteld.

In wat de curator "een lange termijnanalyse van het antisemitisme" noemt, wordt niet de minste aandacht besteed aan het nochtans wezenlijke onderscheid tussen anti-judaïsme en antisemitisme. Antisemitisme zou gewoon van alle tijden zijn en verklaard worden door "de behoefte van de wereld" aan zondebokken (die volgens de Joodse bijbel beladen met alle zonden van Israël de woestijn werden ingestuurd). De katholieke Kerk wordt even terecht als simplistisch met de vinger gewezen. Bijvoorbeeld dat de "apostel die Christus verraadde, niet voor niets 'Judas' heette – dat wil zeggen 'Jood'." Dat heet spijkers op laag water zoeken. Judas was zoals Christus en de andere apostelen een Jood. Zijn naam is afgeleid van het Hebreeuwse *Jehudha* (Juda), een Israëlitische stam. *Jood* is dan weer een afleiding van *jaehudhi* en staat voor een lid van die stam, een Israëliet dus. Dat de nieuw-evangelische verrader Judas in christelijke kringen een slechte reputatie kreeg, is een gevolg van (religieus) anti-judaïsme, niet van (racistisch) antisemitisme. Interessant is nog dat Judas anders was omdat hij als enige apostel uit Judea en niet uit Galilea kwam.

Onvermeld blijft dat het christendom zich in de eerste plaats tegen het jodendom keerde omdat het daaruit was voortgekomen, de Joodse godsdienst was een gevaarlijke concurrent die bovendien weigerde Christus als messias te erkennen. Anti-judaïsme is van religieuze oorsprong. Antisemitisme, de afkeer en haat voor Joden als ras, kwam pas in de 19de eeuw als politieke ideologie op, samen met min of meer wetenschappelijke rastheorieën.

Na iets meer dan een minuut duikt in de documentaire het iconisch beeld op van het meisje met hoofddoek dat ons vanuit de deuropening van een deportatiewagon indringend lijkt aan te staren, vlak voordat de deportatietrein het doorgangskamp Westerbork (in Noord-Nederland) verlaat. Hierop volgt nog een uittreksel uit de film die van dit transport werd gemaakt, met in beeld ook de kampcommandant van Westerbork, terwijl over dit alles tekst loopt die verwijst naar het XVIII konvooi uit Mechelen (15.1.1943), met inbegrip van de geboorteplaats en -datum van een gedeporteerde. Het blijkt om Leopold Berger te gaan, maar die werd pas met het 24ste konvooi (15.1.1944) gedeporteerd.

Het anonieme meisje met hoofddoek (ze werd bij haar arrestatie kaal geschoren) stond samen met Anne Frank lange tijd symbool voor de Jodenuitroeiing. Tot journalist Aad Wagenaar in 1994 aan het licht bracht dat ze geen Jodinnetje maar een Sinti was, een zigeunermeisje. De negenjarige Settela Steinbach werd op 19 mei 1944, na amper drie dagen verblijf in kamp Westerbork, met een transport van 245 Sinti en Roma naar Auschwitz-Birkenau

gedeporteerd en daar op 3 augustus 1944 vergast. Dit transport werd op bevel van Albert Gemmeker, kampcommandant van Westerbork, op pellicule vastgelegd door de Duits-joodse gevangene Rudolf Breslauer die het kampleven geïdealiseerd in beeld moest brengen (voetbalwedstrijden, cabaret, arbeid, transport).

Hoe dit alles *Kazerne Dossin* tot "een nieuwe historische referentie in Europa" moet maken, "gelijkwaardig met 's werelds beste gekende Holocaustmuseum", is me een absoluut raadsel.

Daders

Op het derde verdiep van *Kazerne Dossin* komt de uitroeiing op industriële schaal aan bod. Andere uitroeiingskampen dan Auschwitz-Birkenau worden alleen terloops vermeld omdat daar weinig tot geen Joden uit België zijn terechtgekomen. Maar ook hier misleidende onjuistheden. Belzec en Chelmno werden niet in 1942 maar eind 1941 opgestart, in directe en veelzeggende opvolging van de slachtpartijen door *Einsatzgruppen* (SS-brigades) en *Wehrmacht* (het reguliere leger) bij de inval in de Sovjet-Unie (juni 1941), nauw aansluitend ook bij *Aktion T4*, de 'operatie' waarbij mensen met een mentale handicap werden afgemaakt (waarover hieronder meer).

Bij gebrek aan authentiek materiaal over de 'Belgische' Joden in Auschwitz worden twee "uitzonderlijke fotoalbums" getoond. Aangrijpende albums, maar toch iets minder uitzonderlijk dan wordt beweerd. In getto's, bij slachtpartijen, concentratiekampen en exterminatiekampen maakten veel SS'ers en *Wehrmacht*soldaten foto's van alle aangerichte ellende. Verscheidene hooggeplaatste SS'ers hielden er een fotoalbum op na. Als souvenir, bewijs van de zogenaamde raciale minderwaardigheid van Joden, geschenk of bewijs voor hogeren in rang en/of uit sensatiezucht. De twee albums waaruit *Kazerne Dossin* enkele beelden toont, zijn al een tijd geleden gepubliceerd en ook vrij raadpleegbaar op de website van het USHMM. De foto's van SS'ers uit Auschwitz die zich op hun vrije dag amuseren, zullen ongetwijfeld velen schokken, maar het hoe en waarom van dit soort beelden wordt niet geduid. Niemand staat stil bij de vraag waarom veel daders alles ook nog eens op de 'gevoelige' plaat vastlegden, hoe sommige van die foto's tot bij ons zijn geraakt, waarom er geen foto's van gaskamers en vergassingen zijn teruggevonden.

Ook aan de daders zelf wordt bitter weinig aandacht besteed. Maar zonder daders natuurlijk geen slachtoffers. Het slachtofferperspectief motiveert tot het 'noot meer', maar als je herhaling van al die ellende daadwerkelijk wil voorkomen – als dat al mogelijk is – dan moet je ook, ja zelfs vooral door de ogen van daders kijken. Foto's, dagboeken, brieven en getuigenissen zijn daar uitstekende middelen voor. Wat streefden daders na? Wat geloofden zij? Zagen

ze wat ze aanrichtten niet als Kwaad maar als een noodzakelijk of minste kwaad om hun betere mens en wereld te realiseren? Het is bij wijze van spreken belangrijker te doorgronden hoe Josef, Mengele kon worden, dan te begrijpen hoe Anne Frank slachtoffer werd. Alleen dan kun je beginnen inzien dat mensen al naargelang de omstandigheden zowel slachtoffer als dader kunnen worden, al zullen de meesten onder ons als het erop aankomt blijven wegstijgen.

De kracht van verandering

Door het langdurige gelobby rond dit museum en het ondertussen gewijzigde politieke toneel, is het oorspronkelijke politiek-educatieve doel, wapen tegen het *Vlaams Blok* (dat zichzelf in 2004 tot *Vlaams Belang* omdoopte), in de mist van de geschiedenis verdwenen.

Het museum wil niet alleen een verhaal vertellen, het wil dat ook inbedden in wat de curator "zijn ruimere context" noemt. Want, beseft ook Van Goethem, in de 21ste eeuw moet een Holocaustmuseum het historische verhaal overstijgen. Beschouw je de Holocaust op zich "dan is dat over 50 jaar een ongehoord gewelddadig, maar ook een *geïsoleerd* feit in de geschiedenis" (mijn cursivering, ik kom hierop terug).¹⁶ Laten zien wat er gebeurd is, volstaat ook niet om herhaling te vermijden. Daarom moet de Jodenmoord terug in zijn context geplaatst worden, die van de mensenrechten. En die actualisering zal, luidt het verder, gebeuren door een analyse van het fenomeen massageweld.

Mensenrechten, daar kan een mens inkomen, maar hoe die geactualiseerd kunnen worden door een analyse van massageweld is veel minder duidelijk. Behalve als de curator bedoelt – en dat doet hij – dat massageweld van alle tijden, dus ook van onze tijd is. En daarop volgt nog maar eens het simplistische verhaal dat massageweld begint met pesten, discriminatie en uitsluiting op school. Als staten daar gebruik van maken "komen we uiteindelijk terecht bij genocide". Massa en groepsgeweld, dat zijn de boosdoeners. Volgens de curator is het museum geslaagd als de bezoeker inzicht krijgt in de kracht van de massa en de vrijheid van het individu om tegen elke vorm van groepsagressie in te gaan.

Oorlog en genocide hebben tal van oorzaken en dat zijn niet altijd en overal dezelfde, maar pesten, discriminatie en uitsluiting tot belangrijkste of zelfs enige oorzaak verheffen is niet alleen een vergezochte maar ook een gevaarlijke simplificatie.¹⁷

In museum en catalogus blijft onduidelijk wat precies bedoeld wordt met 'massageweld'. De ene keer staat 'massa' voor veel slachtoffers, de andere keer voor veel daders. Geweld tegen, en geweld door massa's. Bij geweld tegen massa's zijn vaak veel directe daders betrokken (de genocide in Rwanda) maar niet altijd (tapijtbombardementen, atoombommen op Hiroshima en Nagasaki).

Wat hier verder ook van zij, het is niet omdat groepen en massa's betrokken zijn bij oorlog en genocide dat ze die ook veroorzaken. Oorzaak en gevolg worden door elkaar gehaald. Zeker, het zijn mensen die mensen beschieten, bombarderen en vergassen, maar anderen hebben daarover beslist, hen daarvan overtuigd, daartoe aangezet of verplicht.

In Rwanda bijvoorbeeld waren het de Belgische autoriteiten die in de jaren 1920 raciale identiteitskaarten invoerden om Tutsi's en Hutu's ondanks alle mengvormen toch van elkaar te onderscheiden. De Belgen trokken de Tutsi's voor omdat die volgens hen meer op blanken leken. Tijdens de genocide van 1994 zullen Hutu's gretig gebruik maken van de raciale identiteitskaarten om aan barrages alle Tutsi's eruit te halen en af te maken.

Massageweld

De machtigen der aarde blijven in *Kazerne Dossin* buiten schot. Het militair-industrieel complex dat Hitler voluit steunde blijft onbesproken, zoals ook de vele wetenschappelijke instellingen, wetenschappers, artsen en intellectuelen die de *Führer* enthousiast hebben gevolgd. Niet omdat ze deel uitmaakten van de massa maar omdat ze in de man, zijn ideeën en doelstellingen geloofden, of er baat bij hadden dat voor te wenden.

Kazerne Dossin legt alle verantwoordelijkheid bij het individu als groeps- of massamens en wil alleen het verantwoordelijkheidsgevoel van jongeren aanscherpen. Stoppen met pesten en uitsluiten, niet huilen met de wolven in het bos, en gedaan met genocide!

Tekenend voor dit perspectief is de reusachtige foto op het gelijkvloers (waar het thema 'massa' wordt behandeld) van jongeren die zich amuseren op *Tomorrowland*. Met bovenop dat mooie beeld nog maar eens de belerende boodschap dat dictaturen, anders dan democratieën, de mensenmassa sturen en gebruiken. Waarom geen foto van de meute die Filip De Winter zo lang op handen droeg of nu Bart De Wever volgt? Of van massale vredesoptochten, de Witte Mars, het defilé op de nationale feestdag, of toepasselijker nog: elkaar verdringende jongeren in *Kazerne Dossin*?

Enkele tendentieuze bijschriften bij foto's moeten de stelling dat de massa genocide in de hand werkt, kracht bij zetten. Onder meer foto's gemaakt na de Kristalnacht (9-10 november 1938), zo genoemd naar de vele aan diggelen geslagen Joodse uitstalramen en kristallen kandelaars uit synagogen. Op een in Linz gemaakte foto zou de massa nieuwsgierig en lachend toezien hoe drie Joodse vrouwen worden vernederd. Erg genoeg, maar op die foto zijn geen lachende gezichten te zien. Op een foto van de in Maagdenburg aangerichte puinhoop zou "een koppel lachend voorbij de ingeslagen winkelramen" lopen. Het koppel staat stil, kijkt niet naar de schade en de vrouw lacht overduidelijk de

fotograaf toe. Op die foto loopt trouwens ook een man zonder op- of omkijken voorbij en staan zes mensen stilletjes naar alle vernieling te kijken. Geen van hen lacht. Eén man heeft de hand aan de mond – ontsteld, verbouwereerd of verontwaardigd. Bij zulke foto's moet bovendien altijd nagetrokken worden wie ze heeft gemaakt en met wat voor doel. De kans is groot dat het hier om propagandafoto's gaat.

Hetzelfde tendentieuze commentaar bij een foto van een lynchpartij waarbij "mannen en vrouwen vrolijk toekeken". Gruwelijk genoeg die postkaarten van lynchpartijen, maar op deze foto lacht maar één iemand en ook zij doet dat naar de fotograaf. De andere mensen op de foto kijken veeleer ernstig. Bovendien is er een wereld van verschil tussen een ongeordende lynchpartij en een geordende genocide (waarover hieronder meer).¹⁸

Mensen worden van oudsher gebiologeerd door onheil, rampen en kwaad dat anderen overkomt. Giacomo Casanova stelde in zijn *mémoires* vast dat het volk, ook vrouwen en chique dames, urenlang kon genieten van publieke terechtstellingen van misdadigers en ketters. In maart 1757 bijvoorbeeld keek hij in gezelschap van enkele dames vier uur aan een stuk naar de foltering en vierending (door vier trekpaarden) van Robert François Damiens die in januari dat jaar Lodewijk XV een lichte messteek had toegebracht. Toen Damiens nog slechts een half lichaam was en het van de pijn uitschreeuwde, moest Casanova even het hoofd afwenden, de dames niet.

Van zodra dat kon werden er ook kiekjes gemaakt van gruweldaden, als *souvenir* – herinnering.¹⁹ Denk ook aan de foto's die Amerikaanse soldaten in 2003-2004 maakten in Abu Ghraib, een Amerikaanse militaire gevangenis in Irak.²⁰

De klemtoon op het individu komt ook tot uiting op het tweede verdiep met als thema 'Angst' en als duidende foto het uitvergrote beeld van de jongeman die in 1989 op het Tienanmenplein een colonne Chinese tanks tegenhield. Dat is geen angst maar euvele moed, lijnrecht het tegendeel dus. Ook hier dus een belerende boodschap: 'overwin je angst en je kunt het grootste onheil tot staan brengen'. Onvermeld blijft dat de jongeman direct nadien spoorloos verdween en naar alle waarschijnlijkheid werd gefusilleerd.²¹

Wegkijken

De stelling dat het Duitse volk hongerde naar een oorlog tegen de Joden werd al in de jaren 1980 afdoend weerlegd door historicus Ian Kershaw. De meeste Duitsers hadden weinig of geen contact met Joden. Op het platteland hadden velen nog nooit een Jood gezien (wat niet belette dat velen de racistische propaganda slikten). Hitler mocht antisemitisme dan wel als zijn belangrijkste propagandawapen beschouwen, het speelde geen rol van betekenis bij zijn

machtsverwerving (al schaadde het zijn snel groeiende populariteit niet).²² Duitsers stonden voor, tijdens en ook in de eerste decennia na de naziperiode eerder onverschillig tegenover de 'Joodse kwestie'.

De *Reichskristallnacht* was "de enige gelegenheid waarbij het Duitse publiek direct geconfronteerd werd, op nationale schaal, met de totale barbarij van de aanval op de Joden."²³ De bewering van Joseph Goebbels – naziminister van propaganda – dat deze pogrom het 'spontane antwoord' was van het Duitse volk op de moord op vom Rath, een Duits diplomaat in Parijs,²⁴ werd niet alleen wereldwijd maar ook in Duitsland als belachelijk afgedaan. Het was meer dan duidelijk dat alles van bovenaf werd georkestreerd en gedirigeerd.²⁵

Hier en daar participeerde een deel van de bevolking aan het geweld, doorgaans op plaatsen waar radicale antisemieten de leiding hadden. Sommige jongeren, en niet alleen *Hitler Jugend*, genoten zichtbaar van het spektakel en dreven de spot met rituele Joodse voorwerpen. Maar dat alles was eerder uitzondering dan regel.²⁶ Veel kenmerkender voor de bij het puin samentroepende menigten was verstomming en afkeuring voor alle barbaarsheid en materiële verspilling, alsook afkeer en schaamte. Direct na de feiten getuigden verscheidene Joden dat ze geholpen werden door niet-Joodse burens die hen verzekerden dat alles te wijten was aan een kleine groep fanatici. Dat de *Judenaktion* niet populair was, bleek ook uit verscheidene Gestapoverslagen over wat er bij de bevolking omging.²⁷

Ook blijkens rapporten van de *Sopade* (de leiding van de sociaaldemocratische partij in ballingschap) waren veel Duitsers geschokt en veroordeelden de meesten de gewelddaden. De verontwaardiging gold natuurlijk ook de "vernietiging van materiële goederen in een tijd dat de bevolking was ingepeperd dat alles wat bewaard werd een bijdrage leverde aan de uitvoering van het Vierjarenplan. 'Aan de ene kant moeten we zilverpapier en lege tandpastatubes bewaren, en aan de andere kant wordt er moedwillig een miljoenschade aangericht,' klaagde iemand verbitterd".²⁸ De meeste omstanders waren volkomen passief en veroordeelden de gebeurtenissen.²⁹

Met deze pogrom vervreemdden de nazi's het grote publiek van zich. De vele afkeurende reacties maakten duidelijk dat dergelijke gewelddaden in Duitsland niet konden. Tegen de wens van radicale nazi's in, kondigde Hitler kort nadien aan dat er geen kenteken voor de Joden kwam en hij zag ook af van gettoïsering in Duitsland.^{30 31}

Dit alles betekent geenszins dat de bevolking het doel van de nazipolitiek afkeurde maar wel de gehanteerde methode.³² De Kristalnacht was snel vergeten, *Schon wieder Alltag*, blokletterde het rapport van de *Sopade* in december van dat jaar.³³

De meeste Duitsers lagen ook niet wakker van de deportatie en het uiteindelijke lot van de Joden. Ze dachten er zo weinig mogelijk over na. Er deden wel geruchten de ronde over gruweldaden en massaschietspartijen, maar

alleen over de *Einsatzgruppen*, niet over de strikt geheim gehouden vergassing. ³⁴ De uitroeiing van Joden en andere bevolkingsgroepen bleef, met de woorden van SS-baas Heinrich Himmler een "nooit te schrijven glorieuze bladzijde in onze geschiedenis", een geheim dat alle daders in hun graf moesten meenemen. De strikte geheimhouding van de *Endlösung* "toont duidelijker dan wat dan ook aan dat de nazileiding aanvoelde dat ze met hun uitroeiingspolitiek niet op publieke bijval konden rekenen". ³⁵

"De nazi-machine slaagde er allesbehalve in het Duitse volk een dynamische, passionele haat voor Joden bij te brengen", ³⁶ maar slaagde er wel in de Joden te depersonaliseren. ³⁷ Hoe meer ze sociaal geïsoleerd werden, hoe meer ze gingen lijken op de gestereotypeerde en ontmenselijkte Jood uit de nazipropaganda. ³⁸ "De weg naar Auschwitz werd gebouwd door haat, maar geplaveid door onverschilligheid". ³⁹

Het *wir haben es nicht gewusst* is geen verdringing achteraf maar geïnteresseerde onwetendheid op het moment zelf, desinteresse voor andermans lot, verantwoordelijkheidsdissociatie en onbehagen over passief toekijken. ⁴⁰

Het tijdperk van de massa

Dat mensen zich anders gedragen in een menigte of massa, minder bewust en instinctiever, zichzelf er makkelijk in verliezen, is een algemeen bekend fenomeen. Meer dan een eeuw geleden al noemde de Franse socioloog Gustave Le Bon het de bron van alle moderne kwaad. In zijn *Psychologie des foules* (1895) ⁴¹ voorspelde hij dat in de twintigste eeuw, "*l'ère des foules*", leiders en staatslui de massa steeds beter zouden leren bespelen: niet overreden maar verleiden met even simpele als absolute ideeën. "Mensen verenigd in een menigte", schreef Le Bon, "verliezen elke wil en keren zich instinctief naar wie er wel één bezit". Wie opgaat in de massa verliest zichzelf. Groepskenmerken en groepsgedrag krijgen de overhand. Door de macht van het getal en de schijnbare eensgezindheid krijgen velen het gevoel onoverwinnelijk te zijn. De eigen normen zwakken af en voor je het weet gedragen gecultiveerde mensen zich als barbaren. Wie de massa "illusioneert is makkelijk hun meester, wie ze desillusionneert altijd hun slachtoffer".

Sigmund Freud sloot zich daar in zijn *Massenpsychologie und Ich-Analyse* (1921) ⁴² grotendeels bij aan, en 'verklaarde' het fenomeen door erop te wijzen dat in dergelijke omstandigheden het Ik en het narcisme (eigenliefde) vervangen worden door een van zijn oorspronkelijk object afgeweken libidineuze binding tussen groepsleden.

Of Hitler een van beide werken gelezen heeft is niet geweten, maar in *Mein Kampf* ⁴³ beroept de man er zich op dat hij na zijn mislukte putsch (november 1923) bestudeerd heeft hoe het hart van de massa te veroveren: tot het gevoel

spreken, niet tot het verstand. Het "begripsvermogen van de massa is nu eenmaal zeer beperkt en haar vergeetachtigheid groot". Altijd eenvoudige voorbeelden en primitieve taal gebruiken, "je tot enkele punten beperken en die steeds weer als leuzen herhalen". Propaganda "moet populair zijn, haar geestelijk niveau afstemmen op de achterlijksten onder de toehoorders; hoe groter de massa, hoe lager het niveau".⁴⁴ De man had beter een museum ingericht.

Intellectuelen, mensen zoals u en ik, en anderen die zich door geluk, toeval of inspanning op een door de maatschappij positief gewaardeerde wijze van de massa onderscheiden, hebben vaak de nodige moeite met de massa die hun draagt, schraagt en vaak ondergaat. Sommigen praten de massa naar de mond, houden de 'massamens' voor in niets van hem te verschillen. Sommigen geven leiding, anderen maken misbruik van macht en positie. Wie tot een machtselite behoort moet voortdurend op zijn hoede zijn voor zelfverheffing boven de massa. De neiging tot distantiëring is zo groot, dat voor je het weet alle kwaad aan de massa wordt geweten, ook kwaad dat alleen door een machtselite in gang gezet kan worden.

Elitair

Van Goethem hamert er op "dat iedereen altijd een keuze heeft". Daders, omstanders en slachtoffers kunnen altijd neen zeggen. Dat doet denken aan de arrogante stelling van Bruno Bettelheim⁴⁵ (een Oostenrijks psychoanalyticus die na de Kristalnacht als Jood een jaar in concentratiekampen zat) dat Otto Frank, vader van Anne, beter een revolver had gekocht om de man die hem en zijn gezin kwam arresteren neer te kogelen. Hadden alle Joden dat gedaan, dan waren er geen miljoenen slachtoffers gevallen. Bettelheim vergeet niet alleen dat hij dat zelf niet gedaan heeft, maar vooral dat alle discriminatie en vervolging zeer geleidelijk in zijn werk gingen, mensen zich telkens weer aanpasten, bleven hopen, de afloop niet kenden of niet onder ogen wilden zien. En zo werd een altijd moeilijke keuze telkens weer uitgesteld en bleek het uiteindelijk meer dan te laat te zijn. Mutatis mutandis geldt dit ook voor daders en omstanders.

Vergeet ook niet dat wie tegen nazi-Duitsland in het geweer kwam of zelfs maar protesteerde, in elkaar werd geslagen en in gevangenis of concentratiekamp terecht kwam. Nog voor de nazi's begin 1933 aan de macht kwamen, richtten ze met dat doel 'wilde' – niet door de staat erkende – concentratiekampen op in leegstaande fabrieken en kazernes.⁴⁶

Van Goethem heeft aan dit alles geen boodschap. De gewone mens, hij of zij die bij Kristalnacht of lynchpartij lacht, krijgt alle schuld. Overheden en machthebbers kijken alleen maar "onthutst toe, overrompeld door dit 'wilde' geweld". Al zou het kunnen dat "ze ook graag een oogje dichtknijpen", de massa aanmoedigen, "wat bijvoorbeeld te denken over de beginjaren van de Belgische

kolonie?" Waarop de in 1904 gemaakte foto volgt van Congolese rubberslaven die afgehakte handen tonen, een gruweldaad begaan door bewakers van de rubbermaatschappij. Kongo-Vrijstaat dus (1885-1908), geen Belgische kolonie, maar de privékolonie van koning Leopold II. De in het koningshuis gespecialiseerde historicus die Van Goethem is, weet dat beter dan wie dan ook, maar hij vermeldt de koning niet eens.⁴⁷

Leopold II liet zijn privé wingebied leegroven, veroordeelde de plaatselijke bevolking tot dwangarbeid en stond toe dat het koloniale leger, de *Force Publique*, terreur uitoefende. Na een internationale campagne tegen dit schrikbewind moest Leopold II inbinden en werd Kongo in 1908 door België geannexeerd (tot haar onafhankelijkheid in 1960). De hele koninklijke episode heeft naar schatting het leven gekost aan drie tot tien miljoen mensen. Ook best een museum waard.

In een museum dat de massa als hoofdschuldige aanwijst en alleen jongeren op hun verantwoordelijkheid wijst, blijven machthebbers vanzelf buiten schot. Over Koning Leopold III schrijft Van Goethem zowaar dat de vorst direct na de inval van de Duitsers in mei 1940 "wel de redder des vaderlands" leek. De keuze van de koning om als 'krijgsgevangene' het einde van de oorlog af te wachten, betekent wel, geeft Van Goethem toe, "dat hij bereid is een deal te sluiten met Hitler", maar "het levert alvast een 'mild' bezettingsbestuur op."

Dit is bijzonder kort door de bocht. Leopold III, die al voor de oorlog op gespannen voet leefde met zijn regeringen, weigerde zijn regering in ballingschap te volgen om van daaruit de strijd verder te zetten. Hij gaf zichzelf en België over en bracht het grootste deel van zijn krijgsgevangenschap met hofhouding door in het paleis van Laken. Toen parlementsleden en de regering daarop kritiek uitten, weigerde hij zijn regering nog langer te erkennen. Ook het bezoek van Leopold III aan Hitler in Berchtesgaden (op 19 november 1940) schoot bij een flink deel van de bevolking in het verkeerde keelgat. Toen de koning in 1950 naar België terugkeerde, braken er in het hele land betogingen en stakingen uit en moesten de koninklijke bevoegdheden na politiek spoedoverleg overgedragen worden aan de nog minderjarige kroonprins Boudewijn.

Pas een heel eind verderop in het museum komt Leopold III nog eens ter sprake, en wel om de *Vereniging van Joden in België*, de Joodse Raad die aan de deportaties meewerkte, enigszins goed te praten. Ook het hof deed dat, luidt het nu, en een 'politiek van het minste kwaad is hoe dan ook het tegendeel van verzet".

Geschiedenis als lakei van de macht. Clio, de naam van de muze van de geschiedenis – *Kleio* in het Grieks – betekent niet voor niets 'de Roemende'.

Machthebbers

De paar voorbeelden die Van Goethem geeft van de zogenaamde kracht van het individu, gaan alle over mensen die met macht waren bekleed. Bijvoorbeeld die Belgische burgemeesters die tegen de anti-Joodse maatregelen protesteerden en weigerden ze uit te voeren. Een voorbeeld dat toen ook langzaam maar zeker door ondergeschikten werd gevolgd. Het zijn dus in de eerste plaats machthebbers die hun verantwoordelijkheid moeten nemen, het goede voorbeeld moeten geven.

Niet de massa besliste om de Joden uit te roeien, maar politici en die hielden dat ook zoveel mogelijk verborgen voor de bevolking. De uitroeiingskampen lagen niet voor niks in het verre Polen. De genocide werd niet door de massa gedragen, die keek liever weg. Zoals ook nu. Zolang wij het maar goed hebben.

Als machthebbers discriminatie, uitsluiting en vervolging van minderheden niet langer verbieden, ja het licht op groen zetten voor geweld tegen als volksvijand afgeschilderde 'anderen', dan zullen veel mensen daaraan deelnemen, al dan niet op bevel. Sommigen omdat ze overtuigd zijn van het gelijk van de machthebbers, anderen om hogerop te geraken, postjes of bezit van slachtoffers in te palmen, sommigen uit machtswellust en toegelaten barbaarsheid.

Marginale mensenrechten

Kazerne Dossin beroept er zich op het "eerste Holocaustmuseum te zijn dat de mensenrechten expliciet in zijn benaming opneemt" en zou ook "grove schendingen van de mensenrechten vroeger en nu analyseren". Van dat laatste valt weinig te merken en ook deze 'analyse' blijft helaas beperkt tot amateuristisch aandoende massapsychologische verklaringen.

Mensenrechten zijn, weet ook de curator, "niet vanzelfsprekend". Want waarom, vraagt hij zich af, "wel of niet aandacht besteden aan Oost-Congo, Darfur, Guantanamo, Syrië? Waarom wel of niet de focus richten op kindsoldaten, vrouwenbesnijdenis, foltering, beperkingen van de vrijheid van meningsuiting, het hoofddoekenverbod, kinderarbeid in India, politieke onvrijheid in China"? Voorwaar een lovenswaardig programma, maar in *Kazerne Dossin* is hier geen spoor van terug te vinden. Dat hoeft eigenlijk niet te verwonderen voor een museum dat 'Holocaust' in plaats van 'genocide' in het vaandel draagt. De reden voor deze ideologische en morele bijziendheid ligt voor de hand: het concept van het JMDV, de *Belgian case*, moest centraal blijven staan en de museumplaat had en heeft de kennis niet in huis om een heus mensenrechtenmuseum te realiseren.

Verdienstelijk is alvast dat enkele keren wordt herhaald dat de Joodse

vreemdelingen uit de jaren 1930 veel gelijkenis vertoonden met de immigranten en vluchtelingen hier en nu. Alleen jammer dat daar verder niks mee wordt gedaan.

Goed ook dat enige aandacht gaat naar het lot van de uit België weggevoerde Roma en Sinti ('zigeuners' genoemd in het museum, maar die benaming wordt door velen, ook door Roma en Sinti, als discriminerend ervaren). Een beetje ongelukkig ook is dat ze, anders dan de Joden, "een aparte bevolkingsgroep" worden genoemd. Roma en Sinti, luidt het in de tentoonstelling, "wijken af van de norm, bijvoorbeeld inzake hygiëne en worden door de anderen als onaangepast en onfatsoenlijk gebrandmerkt" en "in die context zijn zigeuners van oudsher het voorwerp van vervolgingen met een systematisch patroon". De context van democratische landen en burgers?

Wat hygiëne betreft, zei Hitler het niet anders over de Joden: "dat deze lieden niet bepaald dol waren op water, was iets, wat men aan hun uiterlijk helaas reeds kon constateren, dikwijls zelfs met gesloten ogen,... Daarbij kwam nog de onzindelijke kleding en hun weinig heldhaftig voorkomen. Dit alles tezamen kon al moeilijk aantrekkelijk werken; maar men werd pas afgestoten wanneer men, naast de lichamelijke onzindelijkheid, plotseling ook de morele smetten van het uitverkoren volk ontdekte".⁴⁸

Maar geen nood, in persmap en catalogus luidt het dat het mensenrechtenconcept wordt uitgewerkt op de website van *Kazerne Dossin*. In januari was het tevergeefs zoeken op die veelbelovende maar inhoudsloze webplek.

De aandacht die *Kazerne Dossin* besteedt aan mensenrechten en andere genociden is marginaal. Alleen in de uithoeken van de tentoonstelling vinden we enkele foto's en zeer beperkte informatie. Weinig meer dan een schaaamlapje. Er worden wel enkele interessante vragen gesteld, zoals "vanwaar onze voorkeur voor politieke vluchtelingen", maar het antwoord op die vragen wordt zeer nadrukkelijk overgelaten aan de bezoekers. Bezoekers die, toen ik er was, weinig of geen interesse betoonden voor het op deze wijze gepresenteerde mensenrechtenthema. Misschien bakt het museum er ooit meer van in tijdelijke tentoonstellingen, maar hopelijk wordt dan wel een beroep gedaan op deskundigen, mogen die ook van mening verschillen en zelfs machthebbers met de vinger wijzen.

Een waarachtig museum over mensenrechten, dat heeft de mensheid nodig. Een museum met minder aandacht voor voorbije dan voor actuele schendingen van mensenrechten en genociden. Een museum waarin de armen en machtelozen der aarde, bootvluchtelingen en andere hedendaagse 'mindermensen', komen getuigen in onophoudelijke confrontatie met politici en machthebbers, theorieën en ideologieën. Dat nog nergens ter wereld zo'n door de overheid gefinancierd spiegelpaleis bestaat, zegt genoeg over de machthebbers die daarover beslissen.

Onbegrip

Kazerne Dossin is 'cool' genoeg om bij de doelgroep aan te slaan. Maar veel jongeren zullen bij het verlaten van het museum nog steeds niet kunnen bevatten hoe het tot deze en andere genociden is kunnen komen. Twee weken na de opening van *Kazerne Dossin* noteerden ze in het gastenboek niet te begrijpen hoe zoiets verschrikkelijks "is kunnen gebeuren". Daar zal ook "nooit een duidelijke verklaring voor zijn". Anderen hopen "dat dit nooit meer gebeurt". "Wat goed", schreef nog iemand, "dat dit in het verleden gebeurd is". Weinigen geraken verder dan zelfbehoud: "hopelijk overkomt het ons nooit"; "we moeten blij zijn dat we niet in die tijd leven"; "dat wij dit nooit hoeven mee te maken", "alsjeblieft, nooit meer!"

Pesten en genocide zijn inderdaad van een totaal andere orde. Er zit een machtswereld van verschil tussen.

De lange voorgeschiedenis van deze modernste aller genociden komt in *Kazerne Dossin* niet aan bod en de geleidelijkheid, de langzame escalatie van discriminerende maatregelen en telkens weer aangepast gedrag, is uit het hele verhaal verdwenen. Het weinige dat van de voorgeschiedenis wordt getoond, de massasterilisatie en 'genadedood' van mensen met een handicap, komt veel te laat en volkomen gedecontextualiseerd aan bod.

Veel wordt ook te intentionalistisch voorgesteld. Dat Hitler en overtuigde nazi's de Joden kwijt wilden, lijdt geen twijfel. Maar aanvankelijk wilden ze de Duitse Joden het leven 'alleen maar' zo zuur maken dat ze 'spontaan' emigreerden, met achterlating van hun hele bezit. Toen dat niet werkte, ook al omdat de beschaafde wereld weigerde zijn grenzen verder open te zetten, overwogen nazi-bonzen de Joden naar het eiland Madagaskar en andere onherbergzame oorden te deporteren. Toen ook dat niet kon, besloten de nazi's kort na de inval in de Sovjet-Unie, liefst acht jaar na de machtsgreep en anderhalf jaar na de koelbloedige massamoord op mensen met een handicap, de Europese Joden dan maar uit te roeien.

Het falen van de internationale gemeenschap komt even aan bod, maar veel te laat (in de context van wat Belgische Joden overkwam) en zeer onvolledig. Geen woord bijvoorbeeld over de knieval die Neville Chamberlain en Edouard Daladier, de Britse en de Franse premier, eind september 1938 maakten voor Hitler en diens veroveringszucht (toen met Sudetenland als inzet). Geen woord ook over de weigering van de geallieerden om de treinsporen naar Auschwitz, de crematoria en de gaskamers te bombarderen, terwijl het industrieel complex in Auschwitz-III (Buna-Monowitz) wel onder vuur werd genomen. Ook de jarenlange tapijtbombardementen op dichtbevolkte Duitse steden om de bevolking te demoraliseren, blijven onvermeld.

Geen "geïsoleerd feit"

De Jodenuitroeiing was geen breuk in de beschaving, maar een ontsporing ervan. Niet zomaar het directe gevolg van Hitlers obsessie en zijn 'gewillige beulen', hoe geruststellend die beperking tot één dictator en één volk ook moge zijn.

Zygmunt Bauman maakte in 1989 in *Modernity and the Holocaust*⁴⁹ waarschijnlijk dat de *Endlösung* geen terugval in de barbarij was maar een gruwelijk product, een culminatiepunt van een potentie van de moderniteit. De *Holocaust* of *Shoah* is een Joodse tragedie, maar de *Endlösung* was een genocide van Europese makelij, geconcipieerd en uitgevoerd door een natie die op tal van vlakken (wetenschap, geneeskunde, kunst) aan de top van de moderniteit stond.

De eindoplossing van wat in heel Europa werd ervaren als het 'joodse probleem', was een zaak van rationaliteit, bureaucratie, technologie en experts. De slachtoffers werden zorgvuldig gedefinieerd, uit ambten en handelszaken gezet, in getto's en kampen geconcentreerd, uitgebuit en uitgeroeid. Zoveel als mogelijk op zakelijke en onpersoonlijke wijze. Een genocide van deze omvang had maar kans op slagen als de meute plaatsmaakte voor de bureaucratie. Grenzeloze overtuiging en volgzaamheid in plaats van tomeloze woede. Geen bezetenheid maar discipline en routine. SS-bonzen prezen hun manschappen omdat ze op zakelijke wijze moordden, "zonder hun moraal met voeten te treden". Moorden was OK, verkrachten en plunderen uit den boze.

De moraal spitste zich toe op de te volbrengen taak, met als hoogste deugden gehoorzaamheid, discipline, loyaliteit en plicht. Gevoelens van onbehagen werden grotendeels voorkomen door de verzekering dat de leider alle verantwoordelijkheid op zich nam. Het *Befehl ist Befehl* was meer dan een makkelijk excuus achteraf. In bureaucratische regimes is wie de wet volgt niet zelden gevaarlijker dan wie hem breekt.

De infrastructuur en de uitvoerders van de judeocide waren door de bank genomen normaal. De meeste bureaucraten hadden ook geen moreel beladen taken. Plannen, vergaderen, memoranda opstellen, telefoneren. Vanachter hun bureau roeiden ze even achteloos als plichtbewust bijna een heel volk uit. Morele verantwoordelijkheidszin werd ingeruild voor technische responsabiliteit: je job goed doen, regels strikt toepassen. Een dagtaak. De dehumanisering die elke bureaucratie met zich meebrengt werd ten top gedreven en de slachtoffers werden psychologisch en moreel onzichtbaar. Als *Nummermenschen* werden ze zo onmenselijk behandeld dat ze er steeds onmenselijker gingen uitzien, niet langer deel leken uit te maken van het universum van morele verplichting.

In *De mens voorbij* (2008) maakte ik waarschijnlijk dat de vooruitgangsen maakbaarheidsideologie, mogelijk gemaakt door de Verlichting, ook de kiemen in zich droeg (en draagt) voor mens- en wereldverbetering. Eind 19de en begin 20ste eeuw, lang voor er van nazi's sprake was, liepen veel geleerden, filosofen, artsen, politici en andere machthebbers warm voor de verregaande

eugenetische maatregelen. Mens- en wereldverbeteraars deelden de mensheid op in waardevolle en waardeloze exemplaren. Democratische landen als de VS en Weimar Duitsland liepen hierbij voorop. Veel Duitse medici en politici keken behoorlijk afgunstig naar de VS waar al op legale wijze werd gesteriliseerd. In 1920, twee jaar na de Grote Oorlog, hielden Karl Binding, een vooraanstaand Duits jurist, en Alfred Hoche,⁵⁰ een befaamd Duits psychiater, een pleidooi om genadedood toe te laten voor 'levensonwaardig leven' (anders dan in *Kazerne Dossin* gesuggereerd was dit begrip dus niet van nazi-makelij). Velen wilden met de allerbeste bedoelingen de mensheid definitief zuiveren ('eindoplossing') van alle mentale, lichamelijke en raciale gebreken. Zoals een tuimier onkruid wiedt en een chirurg kankerweefsel verwijderd. De rotte appendix uit het lichaam snijden is geen destructieve maar een helende daad.

Toen de nazi's aan de macht kwamen namen ze vrijwel onmiddellijk een Amerikaanse modelsterilisatiewet over en die werd vanaf 1 januari 1934 als dwangmaatregel opgelegd (dus niet van bij de machtsovername zoals *Kazerne Dossin* stelt). Talloze artsen – als beroepsgroep oververtegenwoordigd in de nazi-partij – psychiaters en eugenetici werkten enthousiast mee en werden per stuk betaald (tot 15.000 stuks per maand). Velen deden ook mee aan de in oktober 1939 opgestarte 'euthanasie'campagne, *Aktion T4* (naar Tiergarten 4, het adres van het hoofdkwartier in Berlijn). Na protest uit katholieke hoek (protest dat uitbleef bij de ver van huis voltrokken Jodenuitroeiing) werd de actie die al meer dan 70.000 mensenlevens had gekost afgeblazen. Na een korte onderbreking werd ze achter de schermen voortgezet. De ervaring opgedaan in de 'euthanasie'-centra, het materiaal en het personeel werden ingezet bij het doden van zieke en uitgeputte concentratiekampgevangenen. In het kader van deze *Operatie 14f13* werden van begin 1941 tot eind 1943 zo'n twintigduizend gevangenen omgebracht (de 200.000 slachtoffers waar *Kazerne Dossin* het over heeft zijn een zware overdrijving). Het personeel en materiaal van *Aktion T4* werd ook ingezet bij *Operatie Reinhard*, de vergassing van Joden uit de grote getto's in Polen: meer dan anderhalf miljoen mensen (lente 1942 tot herfst 1943). In de kampen Chelmno, Belzec, Sobibor en Treblinka waren negentig T4-mensen bedrijvig en alle eerste kampcommandanten kwamen uit *Aktion T4*. Het verband tussen de uitroeiing van mentaal en raciaal gehandicapten is meteen duidelijk.

Maar niet in *Kazerne Dossin*. Sterilisatie en uitroeiing van mensen met een handicap komen pas op het derde verdiep aan bod, zonder verderreikend inzicht, zonder kennis van zaken en met domme fouten. Zoals de foto van "een Duits opvangcentrum voor gehandicapten" met daarop de tekst *Leben ohne Hoffnung*. Een still (filmfoto), luidt het, uit de gelijknamige film van het *Ministerie van Propaganda van het Derde Rijk* waarin het ombrengen van geesteszieke en ongeneeslijke personen wordt bepleit. Vreemd, want al ben ik goed thuis in dit onderwerp⁵¹ deze propagandafilm kende ik niet. Bij navraag in het USHMM (de

bron van *Kazerne Dossin*) bleek het niet om een still te gaan maar om een propagandafoto die rond 1934 in een onbekend asiel werd gemaakt. In het fotoarchief van het USHMM vind je overigens moeiteloos meer van die propagandafoto's, met opschriften als *Leben nur als Last, Sittliche und religiöse Lebensauffassung verlangen die Verhütung erbkranken Nachwuchses* ('morele en religieuze levensopvatting vereisen het voorkomen van erfelijk ziek nageslacht').

Wat in het museum zijdelings over eugenetica wordt getoond (zonder dat het woord wordt gebruikt) is compleet uit zijn verband gerukt en getuigt van groot onbegrip.

Goelag

Ook de Goelag, het concentrationaire universum van de Sovjet-Unie, komt niet aan bod. Toch ging dit Sovjet-communisme zoals het nationaalsocialisme terug op een onwrikbare vooruitgangsideologie die koste wat het kost, en zo snel mogelijk haar utopie wou realiseren. Alles wat en al wie dat verhinderde werd uit de weg geruimd, gedeporteerd naar barre oorden of meteen afgemaakt.

Het concept totalitarisme mag dan in onbruik geraakt zijn, naast de vele verschillen waren er ook nogal wat overeenkomsten. Beide ideologieën koesterden de overtuiging dat bepaalde mensengroepen – rassen en klassen – geëlimineerd moesten worden om de ware mens en mensheid te realiseren. De nieuwbakken Sovjetmachthebbers gebruikten direct na de Russische revolutie al het begrip 'gewezen mensen' voor handlangers van het tsaristisch regime, tegenstanders van het regime, schatrijken, clerus en hun gezinnen.

In de ogen van overtuigde bolsjewisten en nationaalsocialisten rechtvaardigde hun 'betere-mens-en-wereld' utopie methodisch geweld en terreur, van deportatie tot georganiseerde hongersnood, massaexecutie en genocide. Radicaal goed onttaardt vrij makkelijk in radicaal kwaad. Tussen hel en hemel zit weinig vagevuur.

Dit alles en nog veel meer ging in dit museum verloren door de beperking tot de *Belgian case* en historici die zich niet hebben toegelegd op de lange voorgeschiedenis van de *Endlösung* en andere genociden.

Kwaad om beter van te worden

Is de Jodenmoord, of om het even welke genocide, eigenlijk wel een geschikt middel om jongeren verdraagzaamheid en verantwoordelijkheidszin bij te brengen? Heeft de niet aflatende aandacht voor de Holocaust de wereld aantoonbaar verbeterd? Gaat het er in Israël, hét slachtofferland, zoveel beter aan toe? Joden zijn inderdaad geen apart volk, maar mensen zoals alle anderen, ook

Palestijnen. *Kazerne Dossin* zwijgt als vermoord over de prijs die Palestijnen hebben betaald en nog steeds betalen voor Israël, een land dat uit de as van de Holocaust zou verrezen zijn. Eén uitzondering: wie vanuit Israël met *Brussels Airlines* naar België vliegt en *Kazerne Dossin* bezoekt, krijgt 10% prijsvermindering op zijn vlucht (zoals ook al wie uit een Europese luchthaven vertrekt).

Het kwade voorhouden om het goede te doen – het is een christelijk thema. Kruisiging en vagevuur om verlossing en hemel te verdienen. Maar werkt het ook? We springen er alvast niet consequent mee om: geen verkrachtingsmusea om mannen vrouwvriendelijker te maken; geen misbruikte-kinderen-musea om kindermisbruikers op betere ideeën te brengen; geen porno op school om goed te leren vrijen; geen musea voor lelijke kunsten om de schone beter te waarderen.

Kwaad tonen om het goede te doen? Dan maar veel geweld in films en op televisie? Hoe meer geweld en seks, hoe meer verdraagzaamheid en celibaat?

Holocaustmusea zijn een schot in het duister. Er bestaat bij mijn weten geen vergelijkend onderzoek naar het educatieve effect van verschillend ingevulde Holocaustmusea. Net zo min als onderzoek waarin wordt nagegaan of de schoolgaande jeugd en de burgers van een stad of land mét Holocaustmuseum, toleranter, democratischer en menslievender geworden zijn dan die in steden en landen zonder.

Kazerne Dossin brengt een niet al te accurate en belerende geschiedenisles. Stof genoeg om een paar Holocaustontkenners op slechte gedachten te brengen. Hopelijk slikken niet al te veel jongeren de sociaalpsychologische pseudoverklaring en zetten velen zich af tegen de elitaire les die hen hier wordt gespeld.

Vraag is ook waarom de invulling van dit museum werd overgelaten aan vertegenwoordigers van slachtoffers, politici en een historicus. Want zelfs al had men een beroep gedaan op gespecialiseerde historici, dan nog is het de vraag of de toekomst van jongeren niet te belangrijk is om over te laten aan mensen die vooral in verleden gespecialiseerd zijn.

Noten

1 Een iets uitgebreidere versie (met ook meer aanklikbare URLs) van dit artikel zal bij publicatie ook raadpleegbaar zijn op de website van de auteur (www.serendip.be).

2 van den Berghe G., *De zot van Rekem & Gott mit uns*, Antwerpen, Hadewijch, 1995.

3 Linenthal E., *Preserving Memory. The Struggle to create America's Holocaust Museum*, New York, Columbia University Press, 1995.

4 van den Berghe G., 'Rekenkunde van het leed. Hou jij je mond maar, ik was in Auschwitz', in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXVI, 1996, 3-4, pp. 241-267.

5 Het doorgangskamp werd in Mechelen gevestigd omdat die stad halverwege Antwerpen en Brussel ligt en daar toen de meeste Joden woonden en natuurlijk ook omdat de Dossinkazerne beschikbaar was met vlakbij een spoorwegvertakking die aansloot op het in die stad van oudsher goed ontsloten spoorwegnetwerk.

6 Oorspronkelijk was 'Israëliet' de etnische benaming voor iemand die tot één van de twaalf stammen van het bijbelse volk van Israël behoorde. Later scheidden de Joden zich af en vormden het koninkrijk Juda. De inwoners werden Judeeërs genoemd, Joden in het Nederlands. Alle andere stammen bleven Israëlieten heten. Pas na hun wegvoering naar het Assyrische rijk (8ste eeuw) verdween het begrip Israëliet op de achtergrond om uiteindelijk een synoniem te worden van Jood. In de eerste editie van Van Dale (1864) wordt een Israëliet gedefinieerd als iemand die tot het Joodse volk behoort, maar dat betekende toen niet meer dan 'belijder van de Mozaïsche leer'. 'Jood' had toen nog exact dezelfde betekenis.

7 Verbeke E., *Een verleden in steen! Monumenten, gedenkplaten en straatnamen die refereren naar de Holocaust in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Onderzoekspaper tot het behalen van de Graad Master in de Geschiedenis*, Universiteit Gent, 2009, pp. 169-173.

8 Vanderpelen C., 'Het Joods Museum van Deportatie en Verzet te Mechelen. Interview van Ward Adriaens, conservator, en van Maxime Steinberg, historicus' in, '30-50', nr. 31, 1998, pp. 64-70.

9 In het gemeenschapsonderwijs werd de Jodenuitroeiing in 2004 opgenomen in het leerplan geschiedenis voor de derde graad (vijfde of zesde jaar middelbaar, naar keuze van de leerkracht).

10 De hele conferentie werd overschaduwd door het verkiezingssucces van Jörg Haider en zijn FPÖ (Vrijheidspartij!) en de dreiging van extreemrechtse deelname aan de Oostenrijkse regering, dreiging die op 1 februari bewaarheid werd.

11 De affaire Sauwens, Dewaels uitval in het Vlaams parlement tegen Philip Dewinter en diens fascistische lichaamstaal. Zie hiervoor: van den Berghe G., 'Geen Holocaustmuseum', in: *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, 2004, nr. 13/14, pp. 283-305.

12 Deweerdt M., 'Vlaamse regering voert strijd tegen extreemrechts op', in: *De Financieel-Economische Tijd*, 11.5.2001.

13 Interview van Patrick Dewael, in: *Consistoriaal Nieuwsblad*, 1/2002, p. 6.

14 Het 'oud schoolgebouw' was in feite het uit 1830 – het jaar dat België werd opgericht – daterende Arresthuis, dat later van gevangenis tot militaire bakkerij promoveerde en vanaf de jaren 1960 de thuishaven was van het Instituut voor Kunst en Ambacht, dat nu moest oprukken voor een Holocaustmuseum "met internationale allure".

15 De op zich al goedkope catalogus werd begin december door verscheidene mediapartners aan sterk verminderde prijs aangeboden. Bijna dagelijks beroept het museum zich op zijn website op nog een nieuw bezoekersrecord. Op facebook kun je fan worden, op Twitter kun je volgen. Midden januari mochten alle Mechelaars gratis op bezoek en eind oktober komt "Kazerne Dossin op een postzegel!"

Ook van belang is dat de kritische noot ontbreekt. Bij Joden en Holocaust loopt tegenwoordig iedereen door ervaring geleerd op de tenen, bang als men is beschuldigd te worden van antisemitisme. Een paar voorbeelden. Aangezien ik destijds voor *Knack* de Holocaustmusea in Washington en Jeruzalem heb bezocht en kritisch besproken, bood ik hetzelfde aan voor *Kazerne Dossin*. Mijn vraag werd niet eens beantwoord. Toen een

intellectueel (die ik op zijn verzoek niet bij naam noem) op zijn blog op de 'deredactie.be' een kritisch maar toch vrij onschuldig stukje over het museum wou plaatsen, weigerde de verantwoordelijke van de VRT dat wegens te 'controversieel'. Het was de eerste keer in de rijk gevulde carrière van de man dat hem zoiets overkwam.

16 Van Goethem H., *Kazerne Dossin. Memoriaal, museum en documentatiecentrum over Holocaust en Mensenrechten. Holocaust & Mensenrechten*, Mechelen, Kazerne Dossin, (catalogus van dit museum), 2012.

17 Zie bijvoorbeeld: Jarecki, Eugene – *Why We Fight*, 2005 een documentaire film over het militair-industrieel complex. Jarecki's titel verwijst naar de gelijknamige reeks propagandafilms van het Amerikaanse leger die militairen en het grote publiek moest overtuigen van de noodzaak en gerechtvaardigheid van de deelname aan de Tweede Wereldoorlog (veel Amerikanen waren nog tegen). Het gros van de zeven propagandafilms werd gedraaid onder regie van Frank Capra, de toen al beroemde Hollywoodregisseur die enkele dagen na de Japanse aanval op de Amerikaanse marinebasis Pearl Harbor (Hawaï, 7 december 1941) in militaire dienst ging. Capra was naar verluidt ook sterk onder de indruk van Leni Riefenstahls *Triumph des Willens* (1935, over de *Reichsparteitag* van de NSDAP) en wou daar iets tegenover plaatsen.

18 De bewuste foto (<http://digitaljournalist.org/issue0309/lm18.html>) dateert uit 1930 en werd in Marion (Indiana) gemaakt. Twee jonge zwarten (Thomas Shipp en Abram Smith), verdacht van moord op een blanke fabrieksarbeider en verkrachting van diens vriendin, werden door een opgezwepte menigte uit de gevangenis gehaald en gelyncht. Er werden minstens 5000 lynchpartijen gedocumenteerd en van sommige werden foto's als postkaarten verkocht. De foto die in *Kazerne Dossin* wordt gebruikt lag aan de basis van het door Billie Holiday vertolkte lied *Strange Fruit*, geschreven en gecomponeerd door Lewis Allan, een pseudoniem van Abel Meeropol, een Joodse progressieve leerkracht die zijn verontwaardiging over deze en andere lynchpartijen in 1936 van zich afschreef in *Bitter fruit* (zwaaiend aan de takken van bomen). Zie hierover ook Allen, James.

19 Zie hiervoor: Sharpley R. & Stone P. R., *The darker side of travel. The theory and practice of dark tourism*, Bristol/Buffalo/Toronto, Channel View Publications, 2009 en Sontag S., *Regarding the pain of others*, London, Penguin, 2003.

20 Gourevitch P. & Morris E., *Standard Operating Procedure. A War Story*, London, Picador, 2008.

21 Voor indrukwekkende filmbeelden van de euvele moed van de jongeman: zoeken op het web naar '1989 Tiananmen Square Protests' of www.youtube.com/watch?v=9-nXT8lSnPQ

Een later aan het licht gekomen foto maakt duidelijk dat de jongeman verre van onbesuisd te werk ging. Terwijl iedereen op de vlucht sloeg voor de oprukkende tanks, bereidde hij zich vastberaden voor op zijn stellingname (zoeken op 'Terril Jones Tienanmen' of <http://pomona.edu/Magazine/PCMFL09/FStankman.shtml>)

Commentaar op Youtube december 2012: *This guy's balls are so big, that he has to carry them in bags.*

22 Kershaw I., 'The Persecution of the Jews and German popular opinion in the Third Reich' in: Marrus M. R. (red.), *The Nazi Holocaust. Historical Articles on the Destruction of European Jews. 5. Public Opinion and Relations to the Jews in Nazi-Europe. Volume I*, Westport/London, Meckler, 1989/1, pp. 88-89. (oorspronkelijk verschenen in 1983, Oxford)

- 23 Kershaw I., 1989/1, p. 100.
- 24 Vom Rath werd op 7 november 1938 neergeschoten door Herschel Grynszpan, wiens ouders samen met duizenden andere Poolse Joden in erbarmelijke omstandigheden zaten in een niemandsland tussen Duitsland en Polen. Duitsland wou ze kwijt, Polen hield de grens potdicht.
- 25 Kershaw I., *Hitler. Vergelding: 1936-1945*, Utrecht, Het Spectrum, 2000, p. 225.
- 26 Kershaw I., 1989/1, p. 100
- 27 Zie hiervoor: Friedländer S., *Nazi-Duitsland en de joden. I. De jaren van vervolging 1933-1939*, Utrecht, Het Spectrum, 1997, p. 340., Kershaw I., 1989/1, p. 101 en 340.
- Browning C.R., *The Origins of the Final Solution. The evolution of Nazi Jewish Policy, September 1939-March 1942*, Lincoln/Jerusalem, University of Nebraska Press/Yad Vashem, 2004, p. 248.
- 28 Kershaw I., *Hitler. Vergelding: 1936-1945*, Utrecht, Het Spectrum, 2000, p. 225.
- 29 Browning C.R., *The Origins of the Final Solution. The evolution of Nazi Jewish Policy, September 1939-March 1942*, Lincoln/Jerusalem, University of Nebraska Press/Yad Vashem, 2004, p. 10. Zie ook: Friedländer S., *Nazi-Duitsland en de joden. I. De jaren van vervolging 1933-1939*, Utrecht, Het Spectrum, 1997, p. 320 en pp. 339-340.
- Kershaw I., 1989/1, pp. 104-105.
- 30 Browning C.R., 2004, p. 169.
- 31 De gele ster werd in Duitsland pas in september 1941 ingevoerd.
- 32 Kershaw I., 1989/1, p. 105.
- 33 Ibid., p.106.
- 34 Ibid., pp. 106-110.
- 35 Ibid., p. 113-114.
- 36 Ibid., p. 112.
- 37 Ibid., p. 106.
- 38 Ibid., pp. 112 en 114.
- 39 Ibid., p. 183.
- 40 Wollenberg J. (red.), *'Niemand war dabei und keiner hat's gewusst'. Die deutsche Öffentlichkeit und die Judenverfolgung 1933-1945*, München-Zurich, Piper, 1989.
- 41 Le Bon G., *Psychologie des foules*, Paris, Alcan, (1895), 1896.
- 42 Freud S., *Het ik en de psychologie der massa*, Amsterdam/Antwerpen, Wereldbibliotheek, 1957 (*Massenpsychologie und Ich-Analyse*, 1921).
- 43 Hitler A., *Mijn kamp*, Ridderkerk, Ridderhof, 1974.
- 44 Ibid., zesde hoofdstuk, 'Propaganda tijdens de oorlog', p. 213: 'De psychologische zijde van de propaganda'.
- 45 Bettelheim B., *The informed heart*, London, Paladin, (1960). 1970.
- 46 Van den Berghe G., *Met de dood voor ogen. Begrip en onbegrip tussen overlevenden van de nazi-kampen en buitenstaanders*, Antwerpen. EPO, 1987, p. 36.
- 47 In de inleidende documentaire wordt terwijl dezelfde foto vertoond wordt, wel gezegd dat "In het Congo van de Belgische koning Leopold II op de zwarten werd neergekeken" en dat zulks uitmondde in onmenselijke behandelingen.
- 48 Hitler A., 1974, p. 62.
- 49 Bauman Z., *Modernity and the Holocaust*, Cambridge, Polity Press, 1989.
- 50 Binding K. & Hoche A., *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens*, Leipzig, Felix Meiner, 1920.
- 51 Van den Berghe G., 1989.